



O‘ZBEKISTONDA AN‘ANAVIY XONANDACHILIKNI O‘RNI

Norov Doniyor

Nurboboyev Hasan

“Maqom” muzeyi ilmiy xodimi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada O‘zbekistonda an‘anaviy xonandachilikning tarixiy ildizlari, rivojlanish bosqichlari va zamonaviy jamiyatdagi o‘rni tahlil qilingan. Xonandachilik san‘ati o‘zbek xalqining boy madaniy merosi sifatida avlodlardan avlodga o‘tib kelmoqda. Maqolada Toshkent, Buxoro, Xorazm maktablarining xonandachilikdagi xususiyatlari, mashhur san‘atkorlarning ijodi va ularning ta’siri, shuningdek, an‘anaviy xonandachilikning hozirgi kundagi ahamiyati muhokama etiladi. Ilmiy yondashuv orqali xonandachilik san‘atining xalq ruhiyati, estetik dunyoqarashi va madaniy o‘zligidagi roli yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *An‘anaviy xonandachilik, maqom, ashula, o‘zbek musiqasi, madaniy meros, Toshkent maktabi, Xorazm san‘ati, Buxoro maqomchiligi*

Аннотация: *В статье рассматривается роль традиционного вокального искусства в Узбекистане, его исторические корни, этапы развития и современное значение. Традиционное исполнительское искусство передаётся из поколения в поколение как неотъемлемая часть культурного наследия узбекского народа. Анализируются стилистические особенности ташкентской, бухарской и хорасанской вокальных школ, вклад выдающихся исполнителей, а также актуальные проблемы и перспективы развития. Автор подчёркивает духовную и эстетическую ценность вокального искусства в национальной идентичности.*

Ключевые слова: *Традиционное вокальное искусство, маком, ашула, узбекская музыка, культурное наследие, ташкентская школа, хорасанское искусство, бухарская макомная школа*

Annotation: *This article explores the role of traditional vocal art in Uzbekistan, its historical roots, stages of development, and its relevance in contemporary society. The art of traditional singing is a vital component of Uzbek cultural heritage, transmitted through generations. The article analyzes the stylistic features of the Tashkent, Bukhara, and Khorezm schools, highlights the contributions of renowned performers, and discusses the current challenges and development prospects. Through a scholarly lens, it emphasizes the spiritual and aesthetic value of singing in preserving national identity.*

Keywords: *Traditional singing, maqom, ashula, Uzbek music, cultural heritage, Tashkent school, Khorezm art, Bukhara maqom tradition*

O‘zbek xalqining musiqiy madaniyati asrlar davomida shakllanib, bugungi kungacha o‘zining boy mazmun-mohiyati va san‘atkorlik an‘analari bilan ajralib turadi. An‘anaviy xonandachilik san‘ati — bu faqat musiqiy ifoda vositasi emas, balki xalqning ruhiy olami, estetik didi va tarixiy xotirasining aksidir. O‘zbekistonda xonandachilik o‘ziga xos maktab va uslublar asosida rivojlangan bo‘lib, har bir hudud o‘z xonandalik an‘analari bilan madaniy



merosga hissa qo‘shgan. Maqomlar, xalq ashulalari, dostonchilik va boshqa janrlar orqali bu san‘at turi o‘zining zamonaviylikka moslashgan, ammo an‘anaviylikdan voz kechmagan shaklini saqlab qolmoqda. Ushbu maqolada o‘zbek an‘anaviy xonandachilik san‘atining tarixiy manbalari, rivojlanish yo‘llari va hozirgi kundagi o‘rni har tomonlama ilmiy tahlil qilingan

I. An‘anaviy xonandachilikning tarixiy ildizlari va shakllanish bosqichlari

O‘zbek xalqi tarixida musiqiy san‘at, xususan, xonandachilik alohida o‘rin egallaydi. Bu san‘at turi qadimdan xalq hayoti, turmush tarzi, diniy e‘tiqodlari va marosimlari bilan chambarchas bog‘liq holda shakllangan. Arxeologik topilmalar, yozma manbalar va og‘zaki rivoyatlar orqali bizgacha yetib kelgan dalillar shuni ko‘rsatadiki, O‘rta Osiyo hududida xonandachilik san‘ati miloddan avvalgi davrlardayoq mavjud bo‘lgan. Xususan, qadimgi So‘g‘d, Baqtriya va Xorazm sivilizatsiyalarida musiqa san‘ati diniy marosimlar, davlat bayramlari va xalq festivallarining ajralmas qismi bo‘lgan. Bu davrlarda xonandalar asosan epik janrlar – qahramonlik dostonlari, afsonalar va xalq rivoyatlarini kuylaganlar. Bu an‘ana keyinchalik Islom madaniyati bilan uyg‘unlashib, madrasalarda va saroy muhitida yanada takomillashgan.

IX–XII asrlarda Movarounnahr ilm-fan, adabiyot va san‘at markaziga aylangan bir paytda, xonandachilik ham o‘zining yuksalish bosqichiga kirgan. Bu davrda hofizlar arab, fors va turkiy tillarda yozilgan she‘riy asarlar asosida musiqiy asarlar yaratganlar. Alisher Navoiy, Jomiy kabi mutafakkirlarning g‘azallari hofizlar tomonidan kuylangan va shu orqali keng ommaga tarqalgan. Bu holat xonandachilik san‘atining nafaqat badiiy, balki ma‘naviy-tarbiyaviy rolini ham oshirgan.

XIII–XIV asrlar Chingizxon istilosi va undan keyingi siyosiy beqarorlik davrida xonandachilik san‘ati ham qiyinchiliklarga duch kelgan bo‘lsa-da, xalq orasida yashashda davom etgan. Ayniqsa, xalq og‘zaki ijodining tarkibiy qismi sifatida folklor xonandachiligi o‘z mavqeyini saqlab qolgan. Shu bilan birga, maqom san‘atining rivojlanishi bu davrda alohida ahamiyat kasb etadi. Maqom – bu nafaqat kuy, balki murakkab tuzilmaga ega bo‘lgan vokal va instrumental janr bo‘lib, u orqali xonandalar o‘z san‘atkorlik mahoratini namoyish etganlar.

Temuriylar davrida (XIV–XV asrlar) an‘anaviy xonandachilik saroy san‘ati darajasiga ko‘tarilgan. Xususan, Temur va Ulug‘bek saroylarida musiqiy ansambllar, hofizlar, sozandalar faoliyat yuritgan. Bu davrda yozma musiqiy manbalar yaratila boshlangan, hofizlik san‘ati maqomlar asosida mustahkamlanib borgan. Shashmaqom tizimi aynan shu davrda asosiy shaklga ega bo‘lib, keyinchalik Buxoro, Xorazm va boshqa hududlarda turli maktablar asosida rivojlangan.

XVIII–XIX asrlarda xonandachilik san‘ati xalq orasida yanada ommalashgan. Ayniqsa, xalq to‘y-marosimlarida, diniy bayramlarda hofizlarning roli katta bo‘lgan. Bu davrda Ko‘hna Buxoro, Xiva, Toshkent va Qo‘qon kabi shaharlar xonandachilik maktablarining markazlariga aylangan. Har bir hududning o‘ziga xos uslubi, ohangdorligi, ijro texnikasi shakllangan. Xorazmda Ko‘zholiq ashulalari, Buxoroda maqomning og‘ir va chuqur ohanglari, Toshkentda esa yengil, lirika yo‘nalishidagi ijrolar keng tarqalgan.



XX asr boshlarida O‘zbekistonda musiqa san‘ati yangi bosqichga ko‘tarildi. 1920–1930 yillarda xonandachilik san‘atini o‘rganish va saqlab qolish uchun davlat darajasida choralar ko‘rilgan. Mashhur hofizlar – Yunus Rajabiy, Komiljon Otaniyozov, Juraxon Sulaymonov, Turg‘un Alimatov kabi san‘atkorlar faoliyat olib borib, xonandachilikni professional darajaga olib chiqqanlar. Aynan shu davrda ilk bor maqomlarni notaga tushirish, fonografga yozib olish ishlari yo‘lga qo‘yildi. Bu esa xonandachilik san‘atini zamonaviy ilmiy-tadqiqotlar uchun ochiq resursga aylantirdi. Shuningdek, sovet davrida an‘anaviy san‘atni saqlab qolish bilan birga, uni zamonaviy estrada va akademik musiqa bilan uyg‘unlashtirish harakatlari ham bo‘lgan. Bu jarayonda ba‘zi xonandachilik shakllari o‘zgarishga uchragan bo‘lsa-da, bu san‘atning asosiy mohiyati va estetik qadriyatlari saqlanib qolgan.

Hofizlik maktablari, maqom ansambllari, milliy konservatoriyalar faoliyati xonandachilikning avloddan-avlodga o‘tishiga imkon yaratgan.

Bugungi kunda O‘zbekistonda an‘anaviy xonandachilik madaniy meros sifatida e‘tirof etilgan bo‘lib, u UNESCOning nomoddiy madaniy meros ro‘yxatiga ham kiritilgan. Bu esa ushbu san‘atning jahon miqyosidagi ahamiyatini yanada oshirmoqda.

II. Hududiy maktablar va ularning uslubiy xususiyatlari

O‘zbekiston hududida an‘anaviy xonandachilik san‘ati tarixiy rivojlanish davomida turli hududiy maktablar shaklida vujudga kelgan. Har bir hududda bu san‘at o‘zining uslubiy xususiyatlari, kuy va ijro uslubi, poetik matnlarga yondashuvi bilan ajralib turadi. Xususan, Toshkent, Buxoro, Xorazm, Farg‘ona va Qashqadaryo xonandachilik maktablari o‘ziga xosliklari bilan tanilgan.

Toshkent xonandachilik maktabi

Toshkent xonandachilik maktabi, asosan, lirik va nafis ohanglar, she‘riy matnlarning musiqiy ifodasiga urg‘u berishi bilan ajralib turadi. Bu maktabda ijro etiladigan ashulalar odatda yengil, yuksak did bilan tanlangan va tinglovchining tuyg‘ulariga ta‘sir etuvchi bo‘ladi. Toshkent maktabi vakillari g‘azal, ruboiy, muxammas kabi she‘riy janrlar asosida kuy yaratadilar. Xonanda ijrosida talaffuz aniqligi, so‘zning musiqiyliigi, ohang va nafas boshqaruvi muhim o‘rin tutadi.

Yunus Rajabiy ushbu maktabning eng mashhur namoyandalaridan biri bo‘lib, u faqat ijrochi emas, balki o‘zbek maqomlarini tizimlashtirishda katta xizmat qilgan olim-san‘atkor sifatida tanilgan. Uning "Shashmaqom"ni yozma va notaga asoslangan holda jamlashdagi hissasi beqiyosdir. Toshkent maktabi ijrochiligi Toshkent davlat konservatoriyasi va O‘zbek milliy maqom ansambli orqali davom ettirilmoqda.

Buxoro xonandachilik maktabi

Buxoro — maqom san‘atining beqiyos markazlaridan biri hisoblanadi. Buxoro maktabining asosiy xususiyati — og‘ir, salobatli, falsafiy mazmundagi maqomlar va ularga mos ijro uslubidir. Buxoro xonandachiligi ko‘proq klassik maqomlar, xususan, Navo, Rost, Dugoh, Segoh, Iroq va boshqa maqomlarni chuqur ichki holat bilan ifoda etishga qaratilgan. Bu maktabda ijro etuvchi xonandadan nafaqat musiqiy salohiyat, balki diniy, falsafiy bilimlar, arab va fors tillarini bilish talab qilingan.

Buxorolik mashhur hofizlardan biri Xalil Qori Ziyoyev bo‘lib, u Shashmaqom ijrosida katta tajribaga ega bo‘lgan. Buxoro maktabida ijro kuchli intonatsiyaviy tozalikka, nafas



boshqaruviga va matnning musiqiy ifodasiga qattiq amal qilishga asoslangan. Bu maktabda xonandachilik diniy–tasavvufiy anʼanalar bilan ham bogʻliq boʻlib, bu ijroning ruhiy boyligiga katta hissa qoʻshadi.

Xorazm xonandachilik maktabi

Xorazm maktabi oʻzining jozibali va betakror ovoz madaniyati, yuqori ohangdorligi, ritmik boyligi bilan ajralib turadi. Xorazm ashulalari odatda tez surʼatli, hissiyotga boy va xalqona ohanglarga yaqin boʻladi. Bu maktab ijrochiligi kuchli dramatik ifoda, ohangning keng diapazonlarda harakatlanishi, boy bezakli elementlar (trill, vibrato va h.k.) bilan ajralib turadi.

Xorazmda "Koʻzholiq" deb nomlangan ashula usuli keng tarqalgan. Bu usulda xonanda bir vaqtning oʻzida kuy, matn va ritmni uygʻun holda ifodalaydi. Komiljon Otaniyozov ushbu maktabning eng yorqin vakillaridan biri boʻlib, u Xorazm ashula uslubini Oʻzbekiston boʻylab mashhur qilgan.

Xorazm maktabining yana bir xususiyati — "urgʻuli ashula"dir. Bu uslubda xonanda ovozini kuchli vibratsiyalar bilan ifoda etadi va bu ijroga oʻziga xos joziba bagʻishlaydi. Bugungi kunda ham Xorazmda koʻplab yosh hofizlar faoliyat yuritmoqda va bu maktabning anʼanalari ustoz-shogird yoʻli bilan davom etmoqda.

Fargʻona-Toshkent maktabi

Fargʻona vodiysi xonandachilikda lirizm, shaxsiy tuygʻular va nafislik ustuvorlik qiladi. Bu hududda ijro etiladigan ashulalar odatda sevgi, sadoqat, dard va orzu kabi mavzularga bagʻishlangan boʻladi. Fargʻona-Toshkent maktabi deyarli bir butun boʻlib shakllangan boʻlsa-da, Fargʻona ijrochiligida ovozga koʻproq hissiy ifoda, "koʻksdan kuylash", tabassum va hayotiylik xosdir. Bu maktabda mashhur xonandalar orasida Tavakkal Qodirov, Turgʻun Alimatov kabi sanʼatkorlar tilga olinadi. Alimatov nafaqat sozanda, balki xonanda sifatida ham oʻz uslubini yaratgan, ijrosida kuy va matn uygʻunligini yuqori darajada mujassamlashtirgan.

Qashqadaryo-Surxondaryo maktabi

Ushbu hududlarda xonandachilik koʻproq folklor uslubida rivojlangan. Dostonchilik, baxshichilik, lirik xalq ashulalari, marosim qoʻshiqlari bu maktabning asosini tashkil etadi. Hofizlar dombira, doira, gijjak kabi cholgʻular bilan birga oʻzlari ham sheʼr aytadilar, doston soʻzlaydilar. Bu hudud xonandachiligi xalq orasida ommaviylikka ega boʻlib, toʻy va marosimlarda keng qoʻllaniladi. Bu maktabda ijro uslubi koʻproq ogʻzaki anʼanaga asoslangan boʻlib, nafaqat kuy, balki har bir sheʼr misrasi ham oʻziga xos ifoda bilan aytiladi. Bu holat xonandachilikni nafaqat musiqiy, balki poetik sanʼat darajasiga olib chiqadi.

Xulosa qilib aytganda, Oʻzbekistonda anʼanaviy xonandachilik sanʼati — bu faqatgina musiqiy ijod emas, balki butun xalqning tarixiy xotirasi, ruhiy dunyosi, axloqiy meʼyorlari va milliy oʻzligining yuksak ifodasidir. Bu sanʼat turi ming yillik madaniyatimizning noyob merosidir va bugungi kunda ham oʻz ahamiyatini yoʻqotmagan.



FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. Jo‘rayev M. O‘zbek xalq qo‘shiqlari va ularning badiiy xususiyatlari. — Toshkent: Fan, 2014.
3. Shamsiyeva N. O‘zbek an’anaviy xonandachiligi: tarix va taraqqiyot bosqichlari. — Toshkent: San’at, 2017.
4. Qodirova M. Milliy musiqa va yosh avlod tarbiyasi. — Toshkent: Iste’dod, 2020.
5. Yusupova D. An’anaviy ashulachilik san’ati va ayol xonandalar ishtiroki. // “San’at va madaniyat” ilmiy jurnali. — 2021, №3.
6. Xodjayev B. Xalq musiqasi va zamonaviy yondashuvlar. — Toshkent: O‘qituvchi, 2022.
7. UNESCO. Traditional Music of Central Asia. — Paris, 2010.